

Андрій
Гінкул

Наталія
Кривда

Павло
Горностаї

Богдан
Бевза

Ірина
Губеладзе

Рена
Марутян

Мирослав
Откович

Владлен
Мараєв

Діалоги про Українську Ідентичність

Володимир
В'ятрович

Михайло
Степико

Микола
Козловець

Діана
Клочко

Максим
Розумний

Діалоги про Українську Ідентичність

Опубліковано за підтримки Фонду
«Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва

Упорядник: Богдан Бевза
Редактор: Лариса Литвин

Київ
2024

Українська ідентичність — це те підґрунтя, яке дає можливість нації об'єднуватись та мати глибинний пласт спільного.

Марія Чумак

Виконавча директорка Українського Інституту Майбутнього (2023- 2024)

У березні 2024 року в Українському інституті майбутнього ми розпочали проєкт «Конструювання української національної ідентичності». До цього провели низку публічних і закритих зустрічей з експертами, науковцями та культурними діячами, а також опублікували установчу доповідь. Завдання нашого проєкту — створити дискурс інтелектуальних і культурних еліт про конструювання ідентичності.

Першою його ітерацією у фіксованому вигляді є ця збірка тез, що скомпонована з публічних та непублічних експертних діалогів й оформлена як полілог. Кожен з експертів наполягав на необхідності дискусії, тож нехай ця доповідь-збірка буде символом її широкомасштабного початку. ВідеOVERSII частини цих тез можна переглянути за посиланнями, поданими на останній сторінці. З установчою доповіддю на цю тему можна ознайомитися [ТУТ](#).

У науковому дискурсі ми уже зафіксували базові ідеї у [статті](#) «Конструювання та реалізація політики ідентичності в Україні у 2022–2030 роках: аналіз та прогностична модель» у Політологічному віснику Київського національного університету імені Тараса Шевченка, і продовжуємо розробляти цей напрямок також.

Приємного Вам інтелектуального досвіду!

БОГДАН БЕВЗА — У будь-якому діалозі чи полілозі, який спрямований на конструювання чогось інноваційного, завжди дуже важливим є підбір учасників. У нашому дискурсі беруть участь знакові особистості. Тому, як годиться, прошу представити себе:

НАТАЛІЯ КРИВДА — професорка КНУТШ, докторка філософських наук, Голова наглядової ради УКФ.

ІРИНА ГУБЕЛАДЗЕ — президентка Асоціації політичних психологів України, докторка психологічних наук, членкиня Координаційної ради з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності.

МАКСИМ РОЗУМНИЙ — політолог, доктор політичних наук, філософ.

АНДРІЙ ГІНКУЛ — експерт з розвитку територій, юрист.

ВОЛОДИМИР В'ЯТРОВИЧ — історик, народний депутат.

ДІАНА КЛОЧКО — мистецтвознавиця, есеїстка та публічна лекторка.

ВЛАДЛЕН МАРАСВ — кандидат історичних наук, співавтор і ведучий Ютюб-каналу «Історія без міфів».

МИРОСЛАВ ОТКОВИЧ — пресофіцер 241-ої бригади територіальної оборони Києва.

РЕНА МАРУТЯН — докторка наук з державного управління, професорка кафедри глобальної та національної безпеки КНУ ім. Т. Г. Шевченка.

МИХАЙЛО СТЕПИКО — доктор філософських наук, професор.

МИКОЛА КОЗЛОВЕЦЬ — доктор філософських наук, професор.

ПАВЛО ГОРНОСТАЙ — психолог-практик, доктор психологічних наук, професор.

БОГДАН БЕВЗА — експерт з конструювання національної ідентичності, модератор дискусій.

Будь-яка справді експертна чи хоча б наукоподібна дискусія завжди починається з визначень. Детальніше про ключові поняття дискурсу конструювання національної ідентичності можете переглянути в нашій

попередній доповіді. Водночас для зручності зафіксуємо тут декілька ключових тез:

- У цьому полілозі пропоную дотримуватися «західної» моделі нації (за Е. Смітом).
- Українська нація є політичною, а не етнічною.
- Наш підхід до сприйняття національної ідентичності — суб'єктивістський. Це означає, що ідентичність може бути конструйованою, що вона не статична, а змінна й водночас майже кожен секунду нашого життя є частиною нас, незалежно від того, знаємо ми про це чи ні. Це має вираження фактично в кожній сфері життєдіяльності, яку б ми не назвали.
- Національна ідентичність — це сукупність ментальних і соціальних репрезентацій і контекстуальних моделей, що позначає багатовимірні зв'язки між членами спільнот, виражені у відчутті приналежності до одної політичної нації та використанні спільних когнітивних, поведінкових та ціннісних патернів.

НАТАЛІЯ КРИВДА — Для мене гіпотеза виглядає по-іншому. Якщо для Е. Сміта є ціннісна «західна» та етнічна «незахідна» моделі нації, то як формується українська? Для мене українська ідентичність формується на перетині цих двох моделей. Дуже хотілося б, щоб, напевно, це була виключно ціннісна ідентичність, бо формування політичної нації продовжується. Але куди ви подінете запит на «історичну справедливість», який сформований в нашому культурному середовищі? Україні як культурна спільнота і як етнос зазнавали лінгвоциду, культуроциду, геноциду протягом століть. Запит на справедливість щодо відновлення поваги до своєї культури, унікальності — це «ми хочемо повернути собі культурний ландшафт, повернути, відновити і перепривласнити усе радянізоване, русифіковане». Етнічна ідентичність, що формується на основі спільного походження через спільність мови, традиції, народної культури та культури повсякдення, спільні поведінкові та культурні практики. Вона дуже потужна, найімовірніше, етнічна ідентичність має стати ресурсом для розвитку, а не інструментом стримування формування політичної нації.

Тож сьогоднішня українська ідентичність виростає на перетині ціннісного запиту й запиту на відновлення справедливості по відношенню до української національної культури, мови, традицій, у тому числі етнічних. З точки зору культуролога, це найбільш продуктивний підхід — ідентичність на перетині ціннісної і етнічної.

МИХАЙЛО СТЕПИКО — Національна ідентичність багато в чому ототожнюється з етнічною ідентичністю. Від цього з'являється багато неточностей у формулюваннях і суперечностей загалом. Націо-

нальна ідентичність, на відміну від етнічної, родинної спорідненості та особистісних статусів, формується як колективний феномен на основі ототожнення громадян з українською нацією як соціокультурною спільнотою, територією її проживання, економічними, політичними та громадянськими цінностями, державним устроєм та його символами, державною мовою. Для мене це дуже важливо, тому що тут ми одразу розглядаємо українську націю як колективну громадянську політичну спільноту, де всі етноси — це її складові, зі своїми цінностями, своєю мовою, ідентичностями тощо. Тобто національна ідентичність не редукується до етнічної, оскільки є вищою категорією. Тому, на мій погляд, колективна ідентичність не є об'єктивним чи суб'єктивним, а натомість інтерсуб'єктивним феноменом. Вона існує лише тому, що частина людей твердо вірить у те, що й інші люди в схожих обставинах будуть мислити і діяти так само. Саме ця спільна віра в ті чи інші явища чи процеси робить їх реальними в соціальному просторі, тобто реальними за своїми наслідками для конкретних індивідів. Для посилення відчуття ідентичності важливі колективні події, які показують людям, що їхня спільнота існує. Такими подіями в Україні була і Помаранчева революція, і Революція Гідності. Інтегративна сутність категорії «колективна ідентичність» фіксує притаманну людині потребу відчувати себе частиною більш широкої множини та сприймати таку приналежність як цінність, що долає частковість життєвиявлення тієї чи іншої людини. Чому важливо, що це інтерсуб'єктивний феномен? Тому що від цього ми можемо розуміти практики маніпуляції чи конструювання ідентичності в позитивному плані тощо.

МАКСИМ РОЗУМНИЙ — Коли ми говоримо про «західну» модель, то, по-перше, вона не є усталеною раз і назавжди, а по-друге, вона не є такою цілісною, якою здається. Як мінімум, маємо три західні підходи, які далі еволюціонували, «схрещувалися» і т.д. Є французький підхід, який побудований на громадянському принципі, з яким поєднався принцип «nation» (фр.), тобто «керівна верства, нобілітет, монарх», що пізніше поширилося на всіх громадян. Це республіканський підхід. Є американський підхід — це народ як «people», а також абсолютно протилежний йому підхід — народ як «Volk». Між цими підходами формувалося дуже багато різних концепцій, і модель Е. Сміта — це певний компроміс між французьким республіканським та німецьким етнічним підходами. Усе це ідеї нашої свідомості, і вони спираються на ті чи інші реальності — культурні, психічні тощо. Сьогодні ми вибираємо, яка психічна реальність є більш переконливою. Для мене абсолютно очевидно, що для нас основою є німецька модель «Volk»: ми шукали своє коріння, у нас набула розвитку етнографія. Наша базова модель етноцентристська, і вона побудована на уявленні про те, що маємо певне підґрунтя і саме в ньому легітимність нашої ідентичності. Але життя триває: була

Українська Радянська Соціалістична Республіка, ми від неї успадкували основні державні інститути. У них насправді імпліцитно закладений громадянський принцип. Тобто громадяни УРСР прийшли на референдум 1 грудня 1991 року, проголосували — і постала Україна. Тому ми маємо цей синтез відобразити в нашій колективній узгодженій ідентичності та в нашій стратегії.

БОГДАН БЕВЗА — Дозвольте, спираючись на ваші висловлення, наголосити на двох важливих напрямках, на які необхідно звернути увагу зараз чи пізніше:

1. Вибір реальностей. Очевидно, вибір може бути свідомий та не-свідомий. Водночас якщо він свідомий, то реальність може бути сконструйована зовнішньо, внутрішньо або консенсусно.
2. Імпліцитність громадянського підходу до визначення нації в державних інститутах.

ІРИНА ГУБЕЛАДЗЕ — Як на мене, у визначенні бракує «національної та громадянської ідентичності». З одного боку, так, бракує, а з іншого боку, навколо цього питання постійно виникає багато суперечок, бо дехто ці два поняття прирівнює, що, на мою думку, не правильно. Але потрібно чітко їх означити, щоб між ними не було знака рівності у таких документах, як Закон чи Стратегія.

Наш досвід перебування у складі СРСР та те, що відбувається зараз у росії, вказує на розмивання саме етнічних ідентичностей тих народів, які були чи є в складі імперії. Зараз для нас надзвичайно важливо повернути віру у свою етнічну ідентичність, дати їй підмурівок і вже на основі цього конструювати ідентичність національну.

Коли працюємо в Координаційні раді, у нас постійно виникають дискусії: а які мають бути маркери ідентичності — чи це культура, мова і т.ін., чи це співвіднесення себе з державою, з її законами та «правилами гри»?

МИХАЙЛО СТЕПИКО — Щодо Закону, то, на мій погляд, він не досконалий. По-перше, словосполучка в назві «української національної та громадянської ідентичності» — для мене нонсенс, бо якщо говорити про українську ідентичність у значенні нації як громадянської спільноти, то це тавтологія. По-друге, у самому формулюванні йдеться про якусь «сферу формування ідентичності». Вважаю, що ідентичність формують усі сфери суспільного буття – економіка, суспільні відносини, політичні процеси й, безумовно, соціокультурні цінності. Головний недолік Закону в тому, що значущість документа зведено до виховання. Звісно, виховання – дуже важливий компонент формування особистості, водно-

час утвердження національної ідентичності – це багатогранний процес, який, окрім виховання, має багато інших складників.

МИКОЛА КОЗЛОВЕЦЬ — Шановні, буття людини й соціальних спільнот характеризується наявністю множинних ідентичностей. Це, з одного боку, є об'єктивним виявом індивідуального та суспільного буття, а з другого, створює певні передумови до формування толерантності, діалогу між різними етнічними групами. Я згоден з паном Михайлом стосовно того, що нам потрібно чітко розрізняти національну та етнічну ідентичності. Оскільки тривалий час ці поняття ототожнювалися і, замість формування національної ідентичності, яка має бути, на мій погляд, єдиною в межах українського суспільства, ми формували багато етнічних, регіональних, професійних, вікових, статевих та інших ідентичностей. Навіть сьогодні досить часто натрапляємо в офіційних джерелах на твердження, що Україна — це багатонаціональна держава. Це нонсенс. Бо якщо в Україні проживає понад 70% населення одної етнічної групи, то, спираючись на критерії, розроблені ЮНЕСКО, ми маємо стверджувати, що Україна – це мононаціональна держава. Тому можемо говорити про поліетнічне суспільство. І в цьому контексті наша Українська держава є надзвичайно толерантною у ставленні до інших етнічних груп, їхніх традицій, мови й культури.

МИХАЙЛО СТЕПИКО — Аргументом на користь того, що українська національна ідентичність є не етнічним, а громадянським вибором жителів України, слугують певні соціологічні дослідження. Повномасштабна російська агресія суттєво змінила чинники самоідентифікації. Якщо раніше переважна більшість респондентів вказували на пріоритет родинної спадковості, то наслідком війни стала перевага громадянського єднання над спадковістю. Якщо 2017 року 68% респондентів заявляли, що просто успадкували національність від батьків чи одного з батьків, то 2022 року так сказали лише 48%. Тобто люди дедалі частіше називають себе українцями саме тому, що живуть в Україні – незважаючи на походження. Це означає, що сьогодні ідентичність більше не є суто етнічною категорією, а розподіл за нею не відображає етнічної мапи України. Виходячи з цього, можемо припустити, що Україна перестала бути багатоетнічною країною, бо нетитульні етноси становлять усього декілька відсотків населення. Відповідно етнополітика не відіграватиме провідної ролі в загальнонаціональному суспільно-політичному процесі, хоч і залишиться чинником в окремих регіонах та у відносинах України з міжнародними організаціями, які борються за права меншин.

ПАВЛО ГОРНОСТАЙ — Для існування будь-якої соціальної групи необхідні два складники, без яких не можна розглядати її як суб'єкт, — ідентичність та пам'ять. Кожна група має свою пам'ять та свою іден-

тичність. Відповідно в українському контексті це історична пам'ять та національна ідентичність.

Ідентичність — це система. Це не просто якась кількість перемішаних ототожнень, це система багатьох ідентичностей, які взаємодіють між собою певним чином та впливають одна на одну. Є компоненти ідентичності, які мають ознаку парасольки, — вони немовби охоплюють та об'єднують інші види ідентичності.

Багато хто розглядає національну ідентичність політичної нації як дві підсистеми: як громадянська ідентичність і як етнічна підсистема (не етнічна ідентичність як така) національної ідентичності. Водночас те, що нація має державну національну мову, свідчить, що повністю ігнорувати етнічну складову ми не можемо. Тому таке трактування має право на існування.

Національна ідентичність має «парасолькову» природу. Це цікавий феномен, що така ідентичність може охоплювати, тримати під своїм склепінням дуже різні ідентичності, зокрема й етнічні, наприклад кримськотатарську. Її особливість у тому, що вона цементує велику групу — націю. Проте якщо етнічні ідентичності починають потужно розвиватися та набувати своїх кордонів, то виникає загроза сепаратизму. Наприклад, було штучно сформовано т.зв. «донбаську ідентичність», нібито Донбас – це щось окреме від України. І через це посилилася відчуття окремішності через недостатність потужностей спільної «парасольки». Якби відчуття причетності до великої загальної групи було достатньо сильне, це б утримало від відцентрових тенденцій. Такі процеси характерні не лише для України. Наприклад, в Іспанії як мінімум три такі групи: каталонці, баски та власне іспанці. Також можемо навести як приклад дещо різні за змістом ідентичності кантонів Швейцарії, які об'єднує розвинута громадянська ідентичність швейцарської політичної нації.

Це абсолютно нормально, коли різні ідентичності перебувають у взаємодії: можуть суперечити, але можуть і гармонійно поєднуватися та підсилювати одна одну. Чим більше ідентичностей, тим загалом краще. Ми можемо відчувати себе громадянами Європи, вивчати інші мови та культури й формувати в собі частинки інших мовно-етнічних ідентичностей. Але інколи виникають суперечки між ідентичностями, які можуть перерости у війни ідентичностей. На теренах України росія активно провокувала різні конфлікти, результатом яких стала війна ідентичностей, що виникла, зокрема, через нав'язування імперсько-російської ідентичності, заснованої на нацистській ідеології та знищенні української ідентичності.

Я також згоден, що Україна є мононаціональна держава, тому що

переважна більшість — це український етнос або люди, які себе з ним ідентифікують.

АНДРІЙ ГІНКУЛ — Очевидно, що на початкових етапах формування ідентичності (як Ви згадували про зародження етнографії тощо) відбувалися самоідентифікації за етнічним принципом не тільки нашої нації, а й інших, зокрема західних. Це результувалося в те, що Грушевський написав працю «Хто такі українці і чого вони хочуть». Мені здається, що це було актуально і навіть модно 100 років тому. Так, воно нікуди не поділося, але на сьогодні значною мірою трансформувалося. І це не тільки громадянська ідентичність, а, найімовірніше, ціннісна ідентичність, яка не відкидає етнічне коріння, поліетнічний склад суб'єктів тощо. Запит на справедливість, про яку каже пані Наталія, — це також одна із цінностей. Сьогодні ми підходимо до конструктивістського погляду на ідентичність, очевидно, з етнічним чи поліетнічним корінням.

ІРИНА ГУБЕЛАДЗЕ — Якщо говорити про психологічний підхід, то для мене цінності лежать в окремій площині: вони мають бути основою всього іншого. Водночас поруч із когнітивною і поведінковою складовою є афективна складова – ставлення до ситуації. У психології ідентичність — це «хто я?», «як я себе відчуваю?», а надалі відбувається когнітивне опрацювання, а вже потім дія «що я можу робити для того, щоб вибудовувати та захищати свою ідентичність?».

БОГДАН БЕВЗА — Для мене афективна складова ідентичності – це, навпаки, результуюча інших трьох компонентів. Тобто якщо ми сконструювали, що людина мислить, що людина робить, на які цінності спирається, як бачить минуле та майбутнє, то, напевно, усі ці компоненти мали б зрезультувати саме в ставлення. Але якщо існує спосіб сконструювати ставлення, а не когніцію чи поведінку, то я буду радий почути про нього.

ІРИНА ГУБЕЛАДЗЕ — Воно, безперечно, існує, але, на мою думку, важливо розрізнити наше тлумачення «конструювання». Ви говорите про конструювання як певний зовнішній вплив середовища чи простору, на який людина буде реагувати та відповідно до якого вибудовувати свою ідентичність. Але ідентичність — це внутрішній конструкт, який не може конструюватися ззовні. Те, про що Ви говорите, це створення зовнішнього простору, а як відгук на цей простір людина має конструювати ідентичність.

НАТАЛІЯ КРИВДА — Існує такий напрям, як «міфодизайн». Він дає можливість дизайнувати (Ви називаєте це «конструювати»), впливати на певні шари свідомості і підштовхувати людину до певної поведінки. Тому, так, у нас є методології, так, у нас є механізми. І ключовим грав-

цем на цьому полі є, як не дивно, не наука і не політика, а мистецтво або ширше — культура. Засоби мистецтва, які використовуються як інструменти пропаганди, впливають на свідомість людей з єдиною метою — змінити поведінку.

МИХАЙЛО СТЕПИКО — Очевидно, що всі нації поставали лише завдяки зусиллям держави. Невипадково існує такий термін, як «нації-держави». Закон про основні засади... прийняла Верховна Рада. Стратегії утвердження... розробляв Кабмін, так само як і Операційний план з її реалізації. Звісно, і громадянське суспільство, і етнічні спільноти роблять свій внесок у конструювання національної ідентичності, але все ж держава має достатній ресурс та апарат, який повинен слугувати конструюванню української національної ідентичності.

ПАВЛО ГОРНОСТАЙ — Загалом я погоджуюся з таким твердженням, але все ж маю специфічний погляд на те, що робить держава. На мою думку, держава не може взяти на себе всі функції конструювання: вона розробляє політику — мовну, освітню, культурну, інформаційну, урешті політику пам'яті. Водночас технологіями впровадження та науковим підґрунтям цих політик має опікуватися культурна та інтелектуальна еліта. На мою думку, держава мало довіряє громадянському суспільству — набагато менше, ніж це було б корисно для держави та нації.

БОГДАН БЕВЗА — Якщо ми знову згадали про Закон, то звернімося до пані Ірини. Настільки, наскільки це дозволяє Ваша посада, розкажіть, будь ласка, у чому полягає суть діяльності Координаційної ради і хто ж такі ось ті зафіксовані у Законі фахівці з утвердження громадянської і національної ідентичності?

ІРИНА ГУБЕЛАДЗЕ — Координаційна рада об'єднує дуже багато фахівців високого рівня із дуже різних секторів і сфер, і їхня експертність та погляд на деякі питання не завжди співпадають. Однак в обговоренні і дискусіях ми намагаємось шукати спільне розуміння.

Щодо тієї особливої категорії людей — фахівців з упровадження ідентичності — наразі ведуться дискусії, а хто ж це має бути: чи це вчителі в школах із «Захисту України», чи фахівці (організатори) з гри «Джура», чи ще хтось? Багато чого зводиться до національно-патріотичного виховання і обороноздатності країни, хоча, як на мене, вважати, що це єдина категорія, неправильно. Тому чіткого розуміння всередині Ради, хто ж вони – ці фахівці, наразі немає. Але ми працюємо над цим.

БОГДАН БЕВЗА — У Законі також написано, що Рада має підтримувати навчальні заклади, які готують цих фахівців. А отже, для них

мають бути розроблені освітні програми, стандарти тощо. Тобто законотворці певною мірою погоджуються з тим, що фахівців у нас немає чи недостатньо, але їх можна навчити. Тож, міркуючи, що входить у коло обов'язків цих фахівців і чого їх треба навчити, можемо вибудувати комплікативне розуміння, хто ці люди. Але є одне «але». Знаєте, чим усе це закінчиться? Закінчиться на змісті, а саме: хто каже цим фахівцям, яку ідентичність їм утверджувати? Це буде ключове питання. Якщо наші з вами зусилля не досягнуть цілей, то результат буде такий: у кращому разі, фахівці будуть спиратися на власний світогляд та уявлення про те, що таке Україна та українська ідентичність, а в гіршому – на якийсь офіційний документ. Сьогодні вчителі та викладачі фактично так і роблять. Є справді професіонали-зірки, які мають своє міцне уявлення про те, що світ працює отак, а українці в ньому отакі (у мене, слава Богу, були саме такі), і вони доносять ці позиції до учнів. Найчастіше в базових ідеях їхні думки збігалися. Але якщо справді розпитати кожного і кожну з них, то їхні позиції часто розходяться кардинально: хтось бачить керівну роль у державі, хтось хоче децентралізації і т.д. Проте вони все ж таки вчителі та викладачі, а не «фахівці з утвердження...».

Колеги, на вашу думку, хто вони – ці фахівці?

МАКСИМ РОЗУМНИЙ — Я от зараз дивлюся голлівудські фільми й згадую радянський кінематограф: як у ньому була «керівна роль партії», так у голлівудському важлива расова диверсифікація та гендерна різноманітність. Але там немає відповідальних за це...

БОГДАН БЕВЗА — Не згоден. Там є спеціальні консультанти з цих питань, і вони регулюються правилами гільдії кінематографістів. Фактично, це і є ті ж наглядачі.

МАКСИМ РОЗУМНИЙ — Але це все ж не державна історія. Бо те, що Ви кажете, вирішує питання «а хто за це все платитиме?».

АНДРІЙ ГИНКУЛ — Ми маємо враховувати колективну травму старшої частини населення стосовно того, що будь-які прояви інформаційного впливу сприймається як насильницьке насадження – «це мені нав'язують». Це не «нав'язують», це «демонструють». Різниця у свободі прийняття рішення та наявності вибору: сприйняти і використовувати або відмовитися сприймати.

В основному люди «реактивні»: їх укололи — вони зреагували, Штірліца показали — вони щось пригадали. Це видно під час мовних суперечок. Особливо дратують тези про «російськомовних бійців в окопах». Це взагалі не тема для розмови. Яка різниця, якою мовою воїн убиває росіян? Убиває росіян — герой України, і крапка. Знаючи, що наші люди «реактивні», їм навмисне ззовні вкидають ці теми з позиції

«а от як ви до цього ставитеся?». Та ніяк не ставимося. Просто є – і все. Комуś сонце світить, у когось Штірліц є. Проте проблема полягає в тому, що ми маємо знайти всьому цьому свої, наші, національні заміники – з українським контентом та змістом, щоб з плином часу новий наратив ставав ключовим і весь минулий набір досвідів (у т.ч. і травматичних) потроху відходив і розчинявся в суттєво більшій кількості нового, українського, більш диверсифікованого контенту й досвіду.

Очевидно, слово «утвердження» в Законі вжито навмисно – для того щоб підкреслити примусовість цього питання. Більше того, такі закони в такому форматі, як правило, створює державна машина як відповідь на «реактивний» запит: «а що у вас там з утвердженням ідентичності?» — «а ми в міністерстві молодці, ми видали Закон». А до його розробки, очевидно, не було залучено нікого навіть з утвореної Ради з питань ідентичності. Тому він і набув вигляду адміністративного закону з майже «політруківським» підходом. Людина, яка не розуміє, як це функціонує, зі свого боку сприймає все це в такому вигляді: «так, усе, зараз усіх будуть силоміць «утверджувати». Більшою мірою це річ у собі: держава для себе видала Закон, щоб якось списувати гроші на цю діяльність. Нічого іншого за фасадом немає. Бо, крім Ради та якихось ефемерних фахівців, там немає ніякої механіки. Елементарне поняття щодо цієї механіки – це хоча б збільшення фінансування Українського культурного фонду у зв'язку з прийняттям цього Закону. Створення ще 10 програм для фінансування в УКФ – і не треба «фахівців з утвердження». Культурна індустрія сама розбереться зі смислами. І далі буде те, про що казав Богдан, — індустрія буде оплатно залучати консультантів, які слідкуватимуть і допомагатимуть. І не треба нікого ні до чого примушувати.

НАТАЛІЯ КРИВДА — Національна культура — основа національної безпеки. Це теза, яку ми проголошуємо з колегами скрізь. Національна культура – основа національної ідентичності, національна ідентичність лежить в основі формування національної безпеки. Спрощуючи до рівня слоганів, скажу: ми хочемо сконструювати такі умови, у яких національна ідентичність української політичної нації працювала б на національну безпеку в найширшому сенсі – інформаційну, смислову тощо. Інформаційні війни пішли в минуле. Ми зараз боремося на полі смислових війн. Ми в просторі боротьби смислів, а не інформації. Сенси і смисли впливають на суспільну поведінку. Їхнє конструювання і є методологією управління суспільною поведінкою. З точки зору моїх компетенцій (в сфері теорії та історії культури, міфології та культурології), я абсолютно впевнена: мистецтво і культура — ключові гравці на полі формування національного міфу, національної ідентичності. У цьому контексті, колеги, наше завдання — це спробувати зрозуміти, як можна

вплинути на свідомість і спробувати змінити поведінку людей, як можна зробити важливі для нації ідеї частиною особистісних сценаріїв життя окремих людей.

ІРИНА ГУБЕЛАДЗЕ — Емоції — це той інструмент, через який ми будемо діяти. Для того щоб ті смисли та когнітивні конструкції, про які Ви говорите, були прийняті та інтегровані, необхідно впливати через емоції. Тільки тоді буде внутрішній відгук. Ми маємо звертатися до базових, найсильніших емоцій. Зараз це, наприклад, емоція страху, тривалий час для нас це були почуття провини, меншовартості тощо. Зокрема важливо змінити відчуття меншовартості на відчуття нації, яка бореться та перемагає – нації переможців.

Не можна просто сказати: «Роби отак, бо це правильно, бо справжні українці так роблять». Це не спрацює. Те, що ми будемо говорити, має викликати сильні глибинні переживання, як, наприклад, зараз слово «Гімн».

БОГДАН БЕВЗА — Так, а хто ж тоді суб'єкт конструювання ідентичності? Частина науковців вважає, що держава. Пані Наталія каже про мистецтво та культуру...

НАТАЛІЯ КРИВДА — А я не бачу тут суперечності. Держава — замовник. Держава стає на захист інтересів народу, працює як сервіс. Припустимо, держава усвідомила: національна ідентичність — це основа безпеки. Тому вона замовляє і осмислює, хто для неї є підрядником, хто буде ці ідеї імплементувати. Наука буде її обґрунтовувати, розвивати, розроблятиме концепції, формуватиме наукові програми; освіта буде втілювати ці наукові програми; органи державної влади й місцевого самоврядування будуть драйверами цього процесу на місцях, створюватимуть умови, щоб програми працювали, люди вчилися, події відбувалися, кіно показували тощо. А хто тоді є основним підрядником для цієї держави? От як би дивно чи навіть боляче, можливо, для дієвців і діячів культури це не звучало, але це культура і мистецтво. Так, вільні діячі/дієвці культури та мистецтва не обслуговують інтересів держави, але в якийсь момент вони розуміють, що це громадянський обов'язок. Це частина відповідальності перед своєю державою – якщо ти хочеш зберегти її і жити в цій державі.

На цьому полі ще є важливі гравці, наприклад, засоби масової інформації. Від їхньої якості, ефективності, професійності, настрою дуже багато чого залежить. Система освіти також дуже потужний гравець.

Про Закон не говорю. Стратегія потребує серйозного доопрацювання. Єдине, що можу сказати, — вона є точкою росту.

ДІАНА КЛОЧКО — У слухачів моїх публічних лекцій я постійно запитую: чи дорівнює українська культура Україні? Як правило, усі сходяться на тому, що ні. Українська культура більша за Україну. Адже це кілька тисячоліть до нашої ери і, думаю, кілька тисячоліть від того моменту, коли ми зараз говоримо. Вона не стосується території України, бо дуже багато артефактів було вийнято з нашої землі, музеїв та інституцій і вивезено. Отже, українська культура є і за межами України. Ми маємо усвідомлювати той факт, що українець є володарем велетенської скарбниці, яка також не дорівнює музейному фонду України, яким керує МКІП. Повертаюся до аберації «знищити все українське»: якщо ми подивимося на культурний простір українського мистецтва, то виявиться, що його можна знищити, тільки якщо знищити планету Земля.

З огляду на це, до джерел ідентичності насамперед треба прихилити найменших (на рівні дитячих садочків) українців через їх спілкування з книжечками, які їм покажуть, що українське є скрізь. Це дуже важливо, бо ми часто прив'язуємося до того, що означником українського є передовсім мова. Але якщо вважати, що означником українського є артефакти, тоді виходить, що у нас є набагато більший простір для конструювання ідентичності. Тобто йдеться про те, що перенесення ваги із мовного компоненту на візуальний (не творчий чи арт) може діток віком 2-3-х років утверджувати українцями. Тому варто змінити вектор погляду на те, що є українським.

МАКСИМ РОЗУМНИЙ — От як, наприклад, робили німецькі романтики. У той час жителі Ганноверу чи Пруссії не знали, що вони німці. Німцями став спочатку невеликий гурток філософів і поетів, збирачів фольклору. Вони про це все написали, вони випустили книжки німецькою мовою. Генріх Гейне написав «Німеччина. Зимова казка». Це всіх надихнуло. Далі, як сказав Бісмарк, доєднався німецький учитель... Безперечно, держава не формує ідентичності, але держава не може існувати без політики ідентичності. Це не означає, що держава заміщує собою всю політику ідентичності, починаючи від її методологічних засад. Держава повинна знайти своє місце в тих процесах формування ідентичності, які відбуваються насправді, а не в наукових розробках чи теоретичних працях.

Нагадаю класичну фразу Ернеста Ренана, що національна ідентичність, нація — це постійний референдум, це постійний плебісцит із ключових питань. І не ми з вами визначаємо, що це за питання.

БОГДАН БЕВЗА — Перше і найважливіше — ми тут не говоримо про питання насильницького нав'язування чи якогось «штучного» вигадування казочок. До речі, саме на прикладі Гейне й німецького гуртка можна міркувати над питанням «штучності» конструювання. Ось якщо

взяти найпершого в часовій рамці серед того німецького гуртка у момент, коли він єдиний осмислив німецьку націю, то в який момент цей концепт вийшов з тої «пробірки», перестав бути «штучним»? Або чи був у тій «пробірці» узагалі? Чи можна ідею німецької нації назвати «штучною», якщо вона буде концептуалізована таким чином? І чи існує в принципі інший спосіб концептуалізації? Напевно, у нашому випадку не варто апелювати до позиції «ми щось таке тут створили чи створимо, чого раніше не було». Варто, імовірніше, говорити про спільне конструювання і про відновлення раніше забутих, розстріляних чи будь-яким чином стертих з нашої пам'яті елементів.

Згадаю такий парафраз на відому тезу «якщо ви не займаєтеся політикою, політика займається вами». У контексті нашого дискурсу це звучить так: «Якщо ми не конструємо нашої ідентичності, її хтось сконструює за нас». І те, що я висловився в майбутньому часі, це лише для краси, оскільки за останні щонайменше 100 років росія цілеспрямовано конструює для нас ідентичність. По-перше, ту саму «незахідну», етнічну (за Е. Смітом), по-друге, з тими ідеями, цінностями, патернами, які потрібні їй, а не нам. Вона створює свою соціальну реальність. Її не знищити ось тою сумнозвісною «боротьбою з дезінформацією». У ядрі імперсько-кремлівської реальності те, що справді існує, наприклад, наш комплекс меншовартості та інші елементи, які вона сама раніше в нас і запхала. Вона апелює не до того, що створюють зараз, а до того, що живосилом вклдала в нас понад століття. Виходить, що, для того щоб знищити російську реальність української ідентичності, потрібно знищити себе. А тому потрібно її замінити. І якщо ми не будемо цим заміщенням перейматися, то з часом вже не буде кому це робити – буде вже пізно.

Водночас, якщо росія перестане існувати в тому вигляді, у якому існує зараз, наша реальність, яку вона сконструювала у наших головах, існувати НЕ перестане. Знищення цілої держави не знищить в нас того, що створено нею впродовж століть.

Ми не говоримо про створення чогось неорганічного нового. Ми говоримо про відновлення. Наприклад, коли ми мовимо слово «козаки», маємо розуміти увесь величезний смисловий клондайк, який за цим словом стоїть. Це цілий дискурс. У нашій голові має бути велика кількість відсортованих контекстів і дискурсів стосовно того, що ми бачимо в цих смислах. Наразі в моїй голові цього сортування немає. Я не маю точних і застосовних наративів, ідей, патернів, прив'язаних до сучасності. Я можу спробувати встановити паралелі між козаками і Збройними силами України. Але це вимагає вправ і зусиль. Більшість українців так не робитимуть.

АНДРІЙ ГІНКУЛ — Очевидно, ніякого насильницького конструювання не вийде і не треба. З іншого боку, не можна нічого не робити і просто чекати, бо «з того боку» є бюджет, інструменти, вплив і ракети. І робити примусом не можна, і не робити нічого не можна. Отже, у кожного суб'єкта є вибір: робити або не робити. А якщо робити, то як, що і з ким.

Культурні діячі та інтелектуали перебувають у ситуації спільного конструювання, коли ми не маємо іншого вибору, ніж конструювати ідентичність — поточну, живу, сьогодишню. Бо якщо ми це не робимо, за нас це робить еліта іншої держави та іншого суспільства. Це відповідальність, призначення та місія культурних діячів та еліти.

Коли ми, співконструюючи, творимо культурний продукт, творимо спільну ідентичність, тоді праця, наприклад з УКФ, перетворюється в іншу конструкцію. Тоді ті, хто має компетенцію, формують спільний інтелектуальний тиск і кажуть: «Ви понабирали експертів, які пишуть маячню. Ви або їх змініть, або не морочте голови і не витрачайте грошей». Тоді це добровільна відповідь культурної та інтелектуальної спільноти як співдіячів цього процесу.

Результатом цих дій має бути Український світ. Про такий Світ ще тільки мріє путін, а ми вже все це маємо. Українці є в Антарктиді, Аргентині, Канаді, Україні й Тюмені. Мрія карлика – це відібрати в нас Український світ, бо ми Його вже маємо, а він тільки про Нього міркує.

Ми маємо розуміти свою роль і усвідомлювати, що ніякий Мінкульт не замовить у нас цього. Ми самі собі це замовляємо. Ми замовляємо це в Мінкульту. І ми об'єднуємося задля того, щоб Мінкульт замовляв те, що треба.

ВОЛОДИМИР В'ЯТРОВИЧ — Гарний Мінкульт мав би бути таким собі віндсерфінгістом: є хвиля, яка підіймається, — він має її осідлати, демонструючи всю свою вправність.

НАТАЛІЯ КРИВДА — Наведу такий приклад, яким поділилась зі мною професор Рена Марутян. У 1991 році після розвалу радянської імперії в Литві, яка усвідомлювала небезпеки для своєї державності та ідентичності набагато раніше, ніж їх усвідомила Україна, існував такий проєкт: держава за власний кошт запросила ключових смислотворців (видатні письменники, діячі мультиплікації й кіно, композитори, співаки тощо) і збрала їх на півтора місяця в одному місці. Вони жили всі разом і спілкувалися. Ці діячі, перепрошую, дозволю собі такий термін, «запліднювали» інтелектуально, ментально, емоційно та психологічно одне одного. І після цього (імовірно, я спрощую перебіг подій і все було трохи складніше) уся ця група інтелектуалів, творців, дієвців, одним

словом «смишловиків», вийшла з пакетом напрацювань, сенсових образів, розроблених і зафіксованих текстів, створивши такий собі смисловий простір, у якому було сконструйовано, прописано й запропоновано литовському народові ідеї, сенси, тези, слогани, новий пантеон героїв, нові наративи. На той момент уже починали писати нові підручники й автори-історики мали таке собі смислове осердя, яке можна використати щонайменше як лейтмотив. Литовці розгорнули ці напрацювання в систему національних фестивалів, у шкільні підручники, у присутність Литви на міжнародній арені. Україні теж потрібен такий тезаурус, своєрідний «усесвіт смислів», куди ми можемо звертатися. Тому немає нічого поганого в тому, що ми над ним працюємо.

Сьогодні нам потрібна платформа, на якій представники різних секторів культури та науки могли б об'єднатися. Так, я знаю, що нам важко об'єднуватися. Так, ми будемо сперечатися, може, навіть сваритися. Але так чи так, наше існування як держави варто того, щоб спробувати.

РЕНА МАРУТЯН — Коли мої колеги кажуть, що саме держава має працювати над національною ідентичністю, то це, звісно, правильно. Але є одне «але». Якщо це національна держава. А якщо це колоніальна держава? В імперії завжди є три стратегії відносно колоніальної еліти: 1) апропріація творів національної еліти; 2) знищення творів та самої еліти, якщо не вдається перекупити/переконати; 3) знецінення всього, що виробляє еліта та національна культура. Трагедія української еліти в тому, що всі три стратегії були до неї застосовані. Звернімося до українських мислителів. У нас є В'ячеслав Липинський, який казав про концепцію національної аристократії. У нас є Дмитро Донцов, який казав, що одним із мірил вартості нації є те, що вона може продукувати спільні сенси та вести націю до великої мети. У нас усе навпаки: еліта не відповідна народові. Народ виходить, досягає якоїсь мети, коли вже порушується суспільний договір, дає всі можливості політичній еліті для суспільних перетворень. Далі не відбувається нічого. Проблема в тому, що тривалий час імперія знищувала найкращих представників національної еліти. Те, що є зараз, — це постколоніальна еліта.

БОГДАН БЕВЗА — Як відповідь згадаю іншого українського мислителя Станіслава Оріховського, який казав, що політичні еліти завжди відповідні народові, а народ відповідний елітам. Умовно кажучи, який народ — такі еліти, які еліти — такий народ. Мені ще з університету припала до душі ця думка, тому що вона методологічно правильна: а звідки можуть взятися ці еліти, якщо у нас такий народ? Ви означили чотири сектори еліт: культурна, інтелектуальна, політична та національна. Усі вони постійно мали специфічне ставлення одне до одного. Часто це набувало такого вигляду: інтелектуальна еліта закривалася у професійному середовищі і казала, що істина (тут застосуйте з теми

розмови будь-який її образ – історія, культура, освіта тощо) ось така, вона ідеальна і має існувати ось так. Те, що це не застосовне державою чи не корисне їй, — інше питання. Культурна еліта каже, що ми творимо чисте мистецтво і воно не може містити пропаганду: ми не хочемо змушувати людей любити свою країну, як це робилося в «совку». Частина політичної еліти тільки радіє з цієї ситуації, якщо має це на меті. Інша ж її частина сформувала до себе ставлення як до фекалій, бо ж «політика – це брудна справа». Результат – добровільний остракізм: «ми суперідеальні, нас ніхто не чує, тому ми просто будемо розповідати, що все не так аж до того моменту, коли настане критична ситуація».

МИРОСЛАВ ОТКОВИЧ — Кожного разу спрацьовували компенсаторні механізми. Кожного разу це була боротьба за право вибору: чи то за чесний підрахунок голосів, чи то за вектор руху держави. Зараз увесь світ спостерігає за тим, яка із систем державного управління переможе. Можна бути великими гуманістами, але кожен режим для себе фіксує ту форму управління державою, яка більш стресостійка. Якщо зараз демократія програє тоталітаризму, то цілком імовірно, що тоталітаризм стане більш популярним і буде взятий на озброєння іншими політичними елітами, які зараз вагаються, для того щоб у кінцевому результаті зберегти державу. Бо який сенс із демократії, якщо у війні вона програє тоталітаризму? Тому в нашій перемозі зараз мали б бути зацікавлені багато країн світу.

БОГДАН БЕВЗА — Можемо навести як приклад спільнотворення документи Групи Першого Грудня. У них – сміливий виклад того, як нам усім потрібно жити. Це ще не обґрунтовано наукою, немає нормативних актів, немає соціологічних досліджень, ніхто не питав у народу, щоб зрозуміти, що той хоче. Група інтелектуалів, у якій сконцентровано моральний імператив усієї культурної еліти, видає спільну позицію. І це чи не єдиний в історії незалежної України приклад.

ВЛАДЛЕН МАРАСЬВ — Хочу навести приклад Італії, у якій конструювалася національна ідентичність, можливо, навіть після того, як виникла спільна держава. Італія століттями існувала в стані багатодержавності. Множинна державність — множинні ідентичності — множинні мови. Усі вони були варіаціями італійської, але із суттєвими відмінностями. Крім того, у XIX столітті почалася доволі швидка індустріалізація, але вона охопила тільки північ Італії. Південь залишався аграрний, а тому поглиблювався економічний розрив. Одна із держав виявилася найсильнішою — це було Сардинське королівство. Воно об'єднало держави під владою своєї династії. Проте всі історики відзначають: у 1860-1890 х роках іще не було сформованої італійської нації. Люди розмовляли мало зрозумілими одне для одного мовами, не часто мандрували з півночі на південь. На початку XX століття було введено загальну систему осві-

ти. Це найперший ступінь творення загальнонаціональної ідентичності. Далі введення загальної військової повинності. Ключовий момент — Перша світова війна. Навіть Муссоліні писав, що остаточно італійська нація сформувалася в окопах I Світової війни. Хоча війна для Італії була катастрофічно невдала. Якби не союзники, то італійці б програли взагалі все, а так опинилися серед переможців. Однак результатом війни було створення політичної нації із запитом на патріотизм. Це, до речі, одна з причин, чому фашизм перемиг в Італії одразу після Першої світової. Тому що італійський фашизм ґрунтувався на почутті ультрапатріотизму й ультрадержавницької тенденції. Бо якщо нацизм – це зведення нації в абсолют, то фашизм – це зведення держави в абсолют.

ПАВЛО ГОРНОСТАЙ — На мою думку, основою конструювання ідентичності мають бути культурні та історичні джерела. Так, Наталія Кривда зосібна наголошує на культурній складовій. А ось щодо історичної, то скажу таке: не буде повноцінної національної ідентичності без історичної пам'яті. А історична національна пам'ять — це не лише назви вулиць, міст, етноніми, це те, що живе в колективній психіці нації. У нас цей компонент просідає, тому що ми не зовсім себе усвідомлюємо суб'єктом історії, тому що, на жаль, наша історія була істотно спотворена та переписана. Масова історична пам'ять залишається суттєво спотвореною.

Українські історія та культура заслуговують конкурувати з історією та культурою такої держави, як Франція. Наші, українські, більш драматичні, різноманітніші та, можливо, навіть триваліші. На мою думку, доносити це має все-таки не держава, а інтелектуальна еліта суспільства. Вона повинна створювати нову історично-культурну картину світу, яка має замінити стару, спотворену, зросійщену, імперську картину світу. Також це суспільні інститути, наприклад освіта та культурні майданчики.

І в цьому середовищі ми будемо пропонувати людині прийняти нашу українську ідентичність. Тобто не лише знищувати зросійщені компоненти, а розвивати альтернативні, ті, які, посилюючись, будуть працювати на загальну, парасолькову національну метаідентичність і також витіснятимуть шкідливі міфи, які стануть неспроможними пояснювати нову картину світу.

МИХАЙЛО СТЕПИКО — Я маю дуже великий сумнів, що існує спільна історична пам'ять нації. Якщо дійсно розглядати націю як політичну, яка складається з дуже багатьох етносів, то кожен із цих етносів має свою історичну пам'ять. Я не вважаю, що національна ідентичність включає в себе спільну історичну пам'ять. Такої не існує взагалі. Наприклад, історична пам'ять кримських татар одна, болгар – інша, євреїв –

зовсім інакша. Якщо ми говоримо про політичну націю, то я б історичну пам'ять виніс за дужки. Справді, наша держава заснована на пріоритетності українського етносу. Але ми не можемо сказати, що українські цінності – це цінності для всіх етносів, тому що в кожного з них є свої цінності. І це нормально, оскільки, як правильно каже пан Павло, це основа процвітання будь-якої держави. Кожен історичний факт кожний етнос буде трактувати по-різному.

МИКОЛА КОЗЛОВЕЦЬ — Раніше у нас не було спільної історичної пам'яті. Минуле — було, а ось спільної пам'яті — бракувало.

БОГДАН БЕВЗА — Ця дискусія справді важлива і з позиції конструювання ідентичності. Наприклад, УІНП уже є фактичним інституційним вираженням цих розбіжностей і водночас інституційним майданчиком для їх урегулювання.

ПАВЛО ГОРНОСТАЙ — Я все ж таки не згоден з паном Михайлом. Ідеться саме не про спільну історичну пам'ять. Так, звісно, представники різних етносів і груп мають історичну пам'ять...

МИХАЙЛО СТЕПИКО — Так, але вона в кожного з них своя, особлива. Павле Петровичу, хто тоді суб'єкт такої історичної пам'яті?

ПАВЛО ГОРНОСТАЙ — Суб'єктом історичної пам'яті є всі етнічні й культурні групи, а також носієм історичної пам'яті є такий суб'єкт, як українська нація. Вона також суб'єкт, найімовірніше, навіть метасуб'єкт. Не можна стверджувати, що носіями є тільки часткові суб'єкти. Нація на системному рівні, як метасуб'єкт, має вплив на усі складові. Якщо ж у нас, як у нації, недостатньо розроблена історична пам'ять — а це не лише документи, твори й підручники, як вважають представники УІНП, — вона саме в душах людей, у колективній психіці нації. Я наполягаю, що історична пам'ять нації має право бути як системне явище.

БОГДАН БЕВЗА — Загалом у багатьох країн є певне «славетне минуле», до якого завжди можна апелювати та до якого, можливо, хотілося б повернутися. У нас справді є славетне минуле, але навряд чи до нього хотілося б повертатися. І ось ця нестача спонукає створити таке майбутнє, до якого захочеться повернутися нашим нащадкам. І, що цікаво, напевно, ніхто з присутніх тут не хотів би, щоб їхні діти повернулися в наш час.

РЕНА МАРУТЯН — Одразу потрібно розмежувати поняття. Є історія як наука, і її досліджує Інститут історії НАН України. Це археологія, це архіви, які дають нам фактаж, — тобто те, що є доказовим. А є історіософія — це сакральна наука. Це священна історія нації, яка є основою її національної ідентичності, це шлях народу, якій він проходить до

того, щоб набути сенсів, цінностей тощо. Це та сакральна історія, яку нація вважає своєю переможною і транслює назовні. Нація — це нарація. Це те, що ми про себе розповідаємо. Кожна нація не дуже хоче розповідати про себе щось погане. Для цього є деякі метамоделі мови, які мають відношення до НЛП, у яких ми щось забуваємо, щось показуємо, щось узагальнюємо. Позитивне ми підсвічуємо, негативне – не стільки забуваємо, скільки переосмислюємо. Це називається рефреймінг. Зокрема в російській історіографії Бородіно — фактична військова поразка, яка призвела до спалення Москви, — це «славетна битва славетного полководця Кутузова». Одна із функцій еліти, особливо під час війни, – це гуртувати суспільство, формувати національну ідею та візію майбутнього, які можуть об'єднати людей заради досягнення мети. Тоді потрібно більше зосереджуватися на історіософії, священній історії, яка буде формувати те, за що ми воюємо. Одним із завдань національної еліти є також формування ідеальних патернів поведінки. Звісно, коли вона їх продукує і про них заявляє, то повинна своєю поведінкою їх підтверджувати. Історіософія — це те, що допомагає нації перемагати.

БОГДАН БЕВЗА — Мені здається, що перемога (способи її досягнення й картинка майбутнього, — це один із ключових елементів мотивації, особливо для військових. Напевно, у Ваші, пане Мирославе, обов'язки входить підтримувати та збільшувати її.

МИРОСЛАВ ОТКОВИЧ — Уявіть собі подібну дискусію 10-15 років тому. Чи здогадалися б запросити на неї військового? А чи прийшов би він, чи делегувала б армія 15 років тому когось на таку дискусію? Сумніваюсь. Громадянському суспільству нарешті стала потрібна армія, а армії — громадянське суспільство та інтелектуали. Завдяки тому, що дуже велика кількість людей із цивільними компетенціями, які себе ніколи не мислили в армії до повномасштабного вторгнення, є частиною армії, нам вдалося подолати цю прірву.

Національна ідентичність має бути з кулаками. Дуже важливо, що нарешті є єдність та взаємна потреба в громадянському суспільстві, інтелектуальній спільноті й армії. Немає великого розмежування, як було раніше.

БОГДАН БЕВЗА — Чи можемо ми сьогодні говорити про консенсус між культурною та інтелектуальною елітою, особливо враховуючи те, що уявлення представників цих еліт часто між собою протилежні, ба більше, абсолютно протилежні?

ВЛАДЛЕН МАРАСЬВ — На мою думку, наразі консенсус більш відчутний. Точніше рівень досягнення компромісу, бо консенсус – це стан, коли вже все погоджено. Водночас усе одно бачу розбіжності в серед-

овищі інтелектуалів та істориків, зокрема. Особливо, коли торік змінювали герб на щиті Батьківщини-Матері. Навіть серед істориків була дуже жвава дискусія з приводу того, чи варто взагалі це робити. Наприклад, чи заміна совєцького герба на тризуб справді змінить цей монумент чи, як його не модернізуй, суть усе одно залишиться та сама, бо все-таки це пам'ятник саме совєцької системи, тоталітарного СРСР? Це пам'ятник, який уособлював саме совєцьку батьківщину – не українську. Тоді конструювали совєцький народ – ось ту совєцьку ідентичність. Одні історики казали, що можна взагалі знести цей монумент — і нічого не відбудеться. Інші твердили, що треба змінити герб, тому що під час війни відбувається конфлікт, насамперед ідейний. І така зміна, перепрофілювання монументу показує ворогу, що в Україні повністю переосмислюють свою історію і прагнуть монумент переосмислити як Батьківщину-Мати саме українську, яка захищає нас, українців, і стоїть на сторожі міста Києва. Тим паче орієнтована в бік ворога. І там, на болотах, це спричинило величезний негативний резонанс – було сприйнято вкрай вороже. Було видно, що це психологічний удар для них. Однак навіть деякі наші історики мовили, що принципово нічого не зміниться. Ще частина фахівців переконана, що цей монумент цінний сам по собі як пам'ятка мистецтва, яких небагато на планеті в цілому, а в Україні вона унікальна. Звісно, під час повномасштабного вторгнення рівень згоди серед інтелектуалів суттєво зріс, але дискусії тривають. І це нормально. Вважаю, є шанси, що до консенсусу все-таки близько.

АНДРІЙ ГІНКУЛ — У будь-якої людини, яка хоча б трохи вважає чи хоче вважати себе елітою, немає іншої більше важливішої «роботи», ніж взаємодіяти з іншими представниками еліти. І тут гарний приклад про істориків і їхню дискусію з приводу демонтувати радянський герб чи не демонтувати, мистецтво чи не мистецтво. Так, дискусії мають бути в професійному середовищі. Але професійне середовище врешті-решт має видавати консолідовану позицію у вигляді пропозиції, міфу, нарративу тощо. Тобто ключові процеси — це взаємодія і формування позиції. Відповідальність взаємодіяти і формувати сенси і нарративи — це обов'язок еліти! Інакше немає суспільства, немає держави й немає еліти. Має бути чітке розділення: тут ми дискутуємо в межах наукового клубу, а тут ми виходимо й маємо спільну позицію.

БОГДАН БЕВЗА — Спробуймо зайти на дещо делікатне поле розмови. Я провів декілька вечорів зі своїми друзями в обговоренні такої діалектичної пари, у якій по один бік – історична достовірність, а по інший – політична доцільність. Ця пара розривала наше інтелектуальне коло, бо я відстоював позицію, що коли держава як інститут приймає рішення, яке потребує такого формату прочитання історії, то вона має на це право. З іншого боку, мої колеги, професійні історики, наполяга-

ли: якщо є свідчення того, що якийсь історичний діяч чинив дії, які зараз містять негативні конотації, то про це треба говорити і нагадувати. Тобто, з одного боку, ми маємо позицію «він не такий святий», а з іншого – «не заперечуємо, але не обов'язково згадуємо».

ВОЛОДИМИР В'ЯТРОВИЧ — Ну, ось Ви кажете, що «держава хоче, щоб такий-то історичний діяч чи певна подія були інтерпретовані ось так». А хто такий «держава»? Не існує вже людини, яка б зараз сказала «держава — це я». Держава – це так само сукупність думок. Тому той умовно об'єктивний погляд на минуле, яке суспільство сприймає як своє, так само формується в результаті діалогів, кількогадинних суперечок, емоційних вибухів тощо. І тоді є шанс знайти консенсус. Так само, до речі, і з тим, що Ви називаєте «об'єктивною історичною оцінкою». У кожного історика може бути своє, відмінне від інших бачення тієї самої події. Один відомий британський історик сказав, що історія – це не істина, це прагнення істини. Упевненість у тому, що хтось, тим паче держава, може знати, як краще, і нав'язати це суспільству, — це хибне переконання.

Попри термін «конструювання», який передбачає, згідно з вашими думками, підрядників, проєкти і т.д., ми обмежені, бо у нас немає безмежних можливостей вигадувати щось зовсім інше. Навіть сучасні популярні версії українського націєтворення засвідчують дуже спрощену схему: десь у кінці XIX століття якась частина письменників доби романтизму уявили себе українцями й вирішили отій здебільшого безграмотній масі місцевого населення довести, що вони – українці, переконали їх у тому — і вони стали українцями. У мене тоді запитання: а чому саме вони переконали? Чому не переконала російська держава, яка мала набагато більший ресурс та більшу інфраструктуру переконання? Чи польська або австро-угорська держави? Конструювання завжди обмежене вихідним матеріалом, який є в людях. У цьому сенсі культура, звісно, інструмент конструювання ідентичності, особливо культурна інфраструктура (музеї, кіно тощо). Але це також і матеріал.

Тому, що б ми тут не ліпили на українській землі, усе одно вийдуть українці. Звісно, можна корелювати. Але вигадати щось абсолютно інше неможливо. Можливий абсолютно геноцидний план путіна – просто знищити тих, хто вважає себе українцями.

БОГДАН БЕВЗА — Ми неодноразово наголошували, що вигадувати щось кардинально нове немає сенсу. Навіть із такої цинічної позиції, як ефективність використання ресурсів. Якщо у нас уже є величезна кількість матеріалу, який сенс вважати, що ми фремени чи мандалорці?

Повертаючись до проблеми зовнішнього конструювання, скажу,

що путін намагається конструювати нам максимально зрозумілий, визначений, методологічно обґрунтований концепт: потужна структура має інструменти впровадження, набір норм, визначений бюджет тощо. У нас же є багато чого свого, природного, об'єктивного, інтуїтивного, але системної протидії путінському концепту немає, окрім сумнозвісної політики боротьби з дезінформацією. У цьому конкретному випадку це, м'яко кажучи, не надто дієвий метод. Культура ж не завжди точно відображає історичні події. А інколи потім стає джерелом, з якого і вивчають ті самі події.

ДІАНА КЛОЧКО — Ця діалектична пара знімається одним поняттям — «інтерпретація». Я знаю, історики його ненавидять, тому що інтерпретація факту веде до суб'єктивізації, а це його розмиває – і він перестає мати значення. Але насправді вся історія культури стоїть тільки на суб'єктивній інтерпретації образу. І загалом історія пов'язана із суб'єктивним викладом подій.

БОГДАН БЕВЗА — Хочу запропонувати такий хід думки: у який момент вашої життєдіяльності сьогодні чи вчора ви могли б сказати чи подумати, що діяли, як якийсь культурний / історичний / політичний український діяч? Коли ви могли б сказати собі, що вчора були як Михайль Семенко, коли урвався терпець і ви по-хуліганськи втрутилися в інтелектуальну бесіду, чи щось подібне? Тоді починаєш замислюватися: а хто для мене Михайло Коцюбинський, Іван Сірко чи Василь Сухомлинський? Це наближає до нас образ діячів минулого і робить їх «людськими». Можливо, у когось із вас виник образ діяча чи діячки, з поступованням яких ви себе асоціювали б останнім часом?

ДІАНА КЛОЧКО — Дякую, що Ви сказали «діячка». Сподіваюсь, більшість із вас уже сходила в Український дім на виставку Алли Горської «Боривітер». Так сталося, що ще до повномасштабного вторгнення я написала есей про її автопортрети, які їй ніхто не замовляв. Вона їх робила для себе, дивлячись у люстерко впродовж майже 10 років, і фіксувала дуже різні стадії ставлення до самої себе. З цього виросла її українська відповідь. Як ми знаємо, вона була вихована у російськомовній родині чиновника-високопосадовця, у якій не мало пророки взагалі ніяке українське зерно. Але, як не дивно, виявилось, що в якийсь момент Горська змінила ідентичність.

БОГДАН БЕВЗА — Щиро вдячний Вам за цей образ. Він підказує нам, що перший етап спільного конструювання ідентичності — це послідовний, постійний та повторюваний акт рефлексії. Я маю на увазі образ «подивитися у дзеркало багато разів і виокремити з цього зображення кожного разу одну із ключових характеристик, яка, з одного боку, позначає вас як людину, а з іншого – як українця». Очевидно, немає ілюзій,

що кожен українець на це спроможний завдяки волі. Але саме цей акт є першим і найважливішим. Уже після нього надходять інші механізми, наприклад синтез політичної доцільності та історичної достовірності.

Мене також цікавить технологічний ланцюжок у виробництві культурного продукту. Ось, наприклад, Ви, пане Володимире, берете участь у створенні документального фільму і, маючи почуття відповідальності, відчуваєте необхідність інкорпорувати в кінокартину елементи української ідентичності. Чи звернулися б Ви до експертів, наприклад тих, котрі зараз поруч із нами, чи шукали б відповідні образи самостійно?

ВОЛОДИМИР В'ЯТРОВИЧ — Я буквально цього тижня подивився один дуже хороший фільм, який є прикладом правильного, лагідного, м'якого нав'язування питань національної ідентичності. З одного боку, ця кінострічка — абсолютно голлівудська історія про дівчинку з провінції, яка, натхненна своєю великою мрією, їде до великого міста й попри все втілює її в життя. З іншого боку, у фільмі з'являється один вельми цікавий персонаж, який перетворює цю голлівудську історію в дуже українську. Персонаж цей історичний — Ольга Франко. А кінострічка має назву «Смак свободи». Кіногероїня ніби Мері Поппінс чи фея, яка з'являється з книжки «Українська практична кухня» перед дівчинкою, котра хоче відкрити ресторан, і розповідає, що та може зробити, щоб бути унікальною. Прекрасний приклад того, як справжня історія реальної Ольги Франко, роль якої у стрічці не настільки важлива, а лише штрихами окреслена, переноситься в сучасність із дуже правильним меседжем: будь собою — і це забезпечить тобі унікальність та успіх. І якщо ти українець, то не треба говорити, що ти великий знавець британської, італійської чи тайської кухні. Спробуй вийти у світ з українською кухнею, з українською ідентичністю. Такий собі попсовий універсальний фільм, але із вкрапленням української ідентичності.

АНДРІЙ ГІНКУЛ — Очевидно, не йдеться про вплив того консультанта на режисерський погляд, зміст чи художні образи. Вкрай важливо культурним та інтелектуальним діячам просто хоча б частіше спілкуватися, комунікувати. Змушувати себе мережуватися і творити спільні справи. Тому що це принципове питання для сучасного світу і особливо того світу, у якому українці скрізь. Те, що цього наразі немає, і уможливорює входження до нас інших концепцій, бо цьому ніхто системно не протистоїть. А коли сюди заходять наративи угорські, російські, польські, вони діють системно, цілеспрямовано і спираються на бюджети та сотні людей. Немає іншого вибору, як мережування індивідуальних історій та мережування індивідів і їхньої співпраці... через рефлексію, а не тому, що дали копняка чи це був акт протесту. Найчастіше це саме акти протесту чи заперечення, як, наприклад, у Ганни Собачко-Шостак чи Алли Горської.

БОГДАН БЕВЗА — Звісно, нас турбує питання втручання держави у створення культурного продукту і загалом у відносини замовника-підрядника. Ось, скажімо, держава замовляє, наприклад, через УКФ фільм про Мазепу. Але не говорить митцеві, що «ти повинен розповісти про нього ось це і ось так». Тоді в митця є вибір: перший варіант — розповісти про Мазепу так, як він його бачить на основі зібраної чи незібраної інформації відповідно до власного уявлення. Чи буде це відповідати інтересам держави? Складне питання. Як це виміряти? Теж складне питання. Другий варіант: спитати в людей. Ось тут виникає найважливіший складник. Якщо, припустимо, режисер-документаліст прийде до будь-кого з нас, наприклад до пані Діани, і питає: «Пані Діано, мені потрібно інкорпорувати у фільм основні цінності української ідентичності. Я хочу розбити фільм на розділи за назвами цінностей. Які цінності назвете — такі і розділи будуть». У цей момент пані Діана має два шляхи. Перший — вчинити акт інтелектуальної свободи і сказати: «Вони ось такі...», на підставі чогось або поза підставами — насправді це не має жодного значення. Другий — передбачити такий запит: раніше запустити процес мережування й домовитися про відповідь до або в процесі того, як прийде пан режисер: «Що ж ми можемо йому запропонувати?» Головне — це мати консолідовану публічну позицію та готовність до співпраці.

ВОЛОДИМИР В'ЯТРОВИЧ — Держкіно – це справді дуже хороший приклад. Приклад інструменту, який почав працювати якісно з 2014 року. Воднораз це приклад того, як якісний інструмент можна зламати. Абсолютно випадково людина спричинилася до того, що фактично впродовж останніх п'яти років Держкіно не працює. Вона довела до такого стану, коли, як казав нам один режисер, перед митцями стоїть питання моральності співпраці з цією інституцією.

Відновлення Держкіно та створення УКФ були двома паралельними процесами. Але УКФ зберігся як інструмент, а Держкіно просто зламали. Не зрозуміли, що отримали в руки, понівечили й покинули напризволяще.

Насправді, держава – дуже складний інструмент. І ми тільки вчимося працювати з нею. Будемо відверті: у нас невеликий досвід власної державності. Генетично ми всі прекрасні повстанці й дисиденти, але не дуже вправно вміємо використовувати державні інструменти й ресурси. Ми цього тільки-но потроху вчимося. І російська агресія підкреслює цінність цього інструменту, коли з'явилася загроза його зникнення.

БОГДАН БЕВЗА — Хочу ще раз наголосити на тій вправі, яку ми тут разом сконструювали й пропонуємо всім слухачам, глядачам і читачам. Це вправа «дзеркал Алли Горської»: подивитися на себе в дзеркало, ви-

значити в собі ключові характеристики себе як українця і щоразу дивитися в дзеркало й бачити різного себе-українця. Один зі складників такої вправи – це асоціація себе з діями історії та культури в побутових чи професійних діях, думках чи почуттях. Це, очевидно, означатиме й викидання з нашого світогляду того сміття, за яке чіпляється росія.

У нашому дискурсі з'явилася іронічна фраза про те, що національний спорт українців — це взаємопоборництво. Як на мене, це частково російський наратив. Але я би сприймав взаємопоборництво (яке точно є соціально-психологічним патерном) як симптом вірусу, образно кажучи, наче шрам Гаррі Поттера чи навіть те чортеня, яке сидить на плечі й спокушає до злих діянь. Тобто це треба сприймати як шкідливий зовнішній елемент. Українці ненавидять зовнішній вплив у будь-якому форматі. Треба сказати собі чесно: взаємопоборництво — це результат зовнішнього впливу. Коли наступного разу ви захочете написати гнівний коментар у фейсбуці знічев'я чи почати сперечатися з людиною, не знаючи, навіщо ви це робите, знайте: у цю секунду вашими губами говорить путін, а чи хрущов, сталін або катерина II. Саме ці люди в цю секунду окупували вашу свідомість, розбомбили її і говорять вашими губами. Ви в цю секунду владімір путін – вітаю! Така, на жаль, наша реальність. Тому я наголошую на аспекті інтелектуального мережування для того, щоб інтерпретація культурних джерел містила консенсус і технологічний результат.

МАКСИМ РОЗУМНИЙ — Ось ваша теза про те, що «треба вичистити те, за що чіпляється росія», — це, на мою думку, нині в центрі суспільної дискусії. Наразі маю великі сумніви, що табування чи зачищення є конструктивними. Мені здається, що це збіднює людину, викликає почуття провини за минуле. Усі ті люди, які не були національно свідомими в минулому, повинні викреслити, табувати його і мати почуття провини за нього? Це психологічне насильство над собою: «Ой, я згадав цю фразу з радянського фільму — це погано, я поганий, не можна так». Для порівняння, англійці, передова нація, їх наслідують, — а в них там, в анамнезі, французькі королі, нормани і так далі. Вони не викреслюють цього.

БОГДАН БЕВЗА — Пропоную розглянути ситуацію, коли людина хоче навести як приклад радянську цитату, промовляє її — і що відбувається далі. Я був свідком подій, коли деякі культурні діячі, котрі фактично закладають у світогляд українців ідеї та цінності, чинять приблизно так: ось вони присутні на комедійному шоу, розповідають якусь історію, і якимось випадково один із них наводить радянську цитату, а потім каже: «А ні, такі приклади ми не наводимо», — і у звичайному форматі говорить далі. Це просто самоцензура: як сказати лайку, а потім вибачитися. Це питання гігієни: імперський і радянський дискурс – це

просто брудно. Це не питання того, що ті цитати чи згадки погані чи неправильні, – їх слід уникати, як звичайного бруду. Абсолютно звичайна самоцензура для власної гігієни. Ті діячі просто почали думати перед тим, як щось казати. Це не історія про психологічне насильство. Вони прямо перед камерами на своєму прикладі показують звичайність таких дій. Це не захмарні інтелектуали, які проводять над собою сеанси глибинних рефлексій, а звичайні люди.

Ще раз про «стихійність» наших процесів формування ідентичності: ми маємо перед собою процес фактичного впливу на нас, процес конструювання для нас реальності з боку росії. Цей процес організований, спрямований, методологічно обґрунтований, ресурсно (фінансовий і людський) підживлений і тому працює постійно та послідовно. Натомість у нас є два шляхи: шлях перший — стихійний — сказати: «Ну, загалом якось-то воно буде. Не треба нікуди втручатися, можна щось мінімально підчистити: скажімо, не називати Петра I «великим» – і цього достатньо. А далі якось українці (люди ж розумні!) розберуться. Мабуть». Тоді це ось та сумнозвісна політика боротьби з дезінформацією і розвінчання фейків. Але ось інший приклад: маємо чисту, безмежно білу кімнату. Далі в центр кімнати нам ставлять Нео з «Матриці». А ми кажемо: «Ні, не існує Нео». Чи зникне Нео? Ні, хіба що стане трохи прозорішим. Але в кімнаті з'явиться голос, який скаже, що його немає. І ми вже не «бачимо» того, що нам первинно сконструювали. Ось такий «стихійний» шлях — це, як на мене, відмова від суб'єктності. Інший шлях — спроба конструювати й самим вирішувати, у якій реальності жити.

ІРИНА ГУБЕЛАДЗЕ — Політикою ідентичності має бути просякнутий увесь простір – культура, дозвілля, освіта, медіа тощо. Тоді не потрібні наглядачі-політруки, які вчать «як правильно родіну любити». Можливо, тоді додасться хаос, але я проти ідеї «політруків».

БОГДАН БЕВЗА — Українська ідентичність — це динамічна сутність, це постійний рух ідей, цінностей та принципів. Її не можна зафіксувати повністю. У цю секунду десь на планеті українці змінюють дискурс хоча б однієї важливої для нашої ідентичності соціальної репрезентації. І якщо результатом цих дій буде зміна 0,0001% усього семантичного поля, то це вже змінило ідентичність. З іншого боку, не треба вважати, що ми не можемо нічого сконструювати.

Я спостерігаю за культурним полем молоді й бачу таке: вони зовсім інакше проявляють «українськість» своєї ідентичності та інакше сприймають болючі для старшого покоління питання, наприклад «а що ж нам робити зі Штірліцом?». Навіть якщо лідери громадської думки серед молоді наводять якусь таку цитату, для них нормально провести публічний акт самоцензурування, який триватиме близько однієї

секунди. Їх ніхто за це не засуджуватиме, можливо, хтось схвалить, а найчастіше просто не помітять. І цей акт, спершу публічний, зовнішній, надалі стає внутрішнім, а потім мозок просто адаптується й перестає видавати ці цитати чи згадки.

ІРИНА ГУБЕЛАДЗЕ — У терапії, коли ми працюємо з якимось негативним досвідом, через який людина відчуває провину, дуже важливо прожити, прийняти і себе вибачити. Від цієї точки людина може далі конструювати своє життя у здоровий спосіб. Ми як суспільство маємо прийняти себе у форматі: «Так, це наша історія, вона була такою. Я особисто, як частина суспільства, переживала, співчувала, проживала — і це був мій особистий досвід. Але зараз я роблю інший вибір». І якщо я сама себе прийняла й пробачила і ми, як суспільство, себе прийняли й пробачили, тоді всі можемо безболісно тримати це як фон. На жаль, ми цього процесу ще не пройшли. Зараз наша рана дуже болить. Зараз вона кривавить. Через це українська ідентичність настільки актуалізована та напружена. Але ми в процесі.

БОГДАН БЕВЗА — Тобто послідовність дій така: прийняти, вибачити, а потім працювати над самоцензуруванням. Без останнього так чи так нічого не вийде, але перед цим треба зробити ще дві дії, щоб не шкодити власній психіці. І це потребує як діяльності окремої людини, котра працює сама з собою, так і діяльності цілої нації, яка працює над собою до того рівня, коли ми зможемо пробачити собі всі поразки й приниження і стати нарешті здоровою нацією. Можливо, першою у світі.

Спадає на думку така аналогія. Якщо спитати, де конструюється українська ідентичність, то можемо впевнено сказати, що в наметах Майданів, а не на Банковій. У цієї тези є два виміри. Перший — маємо величезний досвід, коли ми збиралися і справді намагалися щось разом сформувати. Водночас другий — намагалися саме в наметах Майданів шляхом спільних дискусій, не в кабінетах. Тобто тоді, коли вже дійшли до такого стану, що треба руйнувати стан речей. А поки Майдану немає, то продовжуємо стверджувати: «Ні, я не згоден із твоєю думкою, а до спільноти вашої мені взагалі немає ніякого діла. Я не дозволю собі ні на йоту відійти від своєї думки задля консолідованої позиції».

ВЛАДЛЕН МАРАСЬ — Ви слушно завважили, що українська ідентичність значною мірою формувалася саме в наметах. Будемо відверті: яку державу ми мали після 1991 року? Це була фактично та сама УРСР, у якій еліти залишилися при владі і в якій були лише вкраплення представників нових еліт – колишніх дисидентів, представників молодшого покоління, які не встигли зробити кар'єру в комуністичній партії. До 2013 року за режиму Януковича в Україні будували фактично другу ро-

сію. Дуже багато було росіян, які вважали, що Україна – це друга росія. Чому така кількість еліт утекла з України? Люди, які були на найвищих посадах, опинилися в росії, коли та напала на Україну. То яку ідентичність такі політики могли формувати в Україні? Ми можемо пригадати президентство Ющенка, коли був створений УІНП — Український інститут національної пам'яті — не наукова установа, а державний орган, який працює у сфері формування національної ідентичності. Мені інколи не дуже приємно чути від колег заяви, що, мовляв, там зібралися несерйозні історики і працюють над якоюсь маячнею. Так, їхнє завдання – не науку просувати, а формувати національну ідентичність, приводити суспільство до спільного знаменника. Погоджуюсь, що є історія як наука, є історія як навчальний предмет і є історія як інструмент пропаганди. 2004-й і 2013-2014-й роки продемонстрували цікавий процес, за якого громадянське суспільство в Україні суттєво випередило за своїм розвитком політичні еліти. У ці роки суспільство не дало Україні піти шляхом розвитку росії зразку №2 або білоруським шляхом розвитку й делегувало своїх представників у різні ешелони влади. Так само і зараз. Війна – це дуже трагічна подія, водночас вона створила суттєві можливості для того, щоб прискорити всі ці процеси та консолідувати наше суспільство.

БОГДАН БЕВЗА — Спробуймо змоделювати ситуацію. Нині за кожним і кожною з вас є цілий дискурс професійних спільнот, які ви представляєте – історики, просвітники, військові, журналісти, фахівці з міфодизайну. Припустимо, спільнота пресофіцерів приймає спільне рішення, що їм потрібна велика кількість різного формату меседж-боксів, спрямованих на формування єдиного інформаційного простору, який повинен мати чітку структуру, потужний захист і систему впровадження.

Водночас до кожної із професійних спільнот є запит на конструювання різних складників, які разом сформуєть відповідь на запит військових. Адже запит військових — це вимога, яка має бути виконана тут-і-зараз.

МИРОСЛАВ ОТКОВИЧ — Наш запит як військових – нам потрібна вдумлива чітка пропаганда. Максимально проста, примітивна в сенсі сприймання, з обмеженою кількістю символів, значень. Але цьому має передувати ґрунтовна дискусія представників різних інтелектуальних, наукових, мистецьких еліт. Для цього потрібно завчасно створювати фокус-групи і працювати з ними. Тобто військовим потрібна чітка концепція і стратегія пропаганди, зрозумілі наративи та меседжі для того, щоби мотивувати людей долучатися до Збройних сил та виконувати завдання, а також мотивувати суспільство, щоб воно надавало максимальну допомогу армії.

ВЛАДЛЕН МАРАСЬВ — Якщо ми говоримо про формування пантеону героїв, то він має вибудовуватися саме з військових героїв. У нас їх уже дуже багато. У нас сотні Героїв України, які отримали це звання за участь у відсічі російській агресії.

Обов'язково має бути історія успіхів. У нас, на жаль, багато що будувалося на сумних, тужливих, трагедійних прикладах – поразки, знущання, геноциди тощо.

Пантеон героїв не може обійтися і без героїв минулих часів. У нашій історії багато воєнних героїв, які проявляли героїзм і здобували перемогу в дуже різні епохи – Середньовічна Русь, Козаччина, Українська Народна Республіка... Але є нюанс. Наша історія неймовірно складна. Британцям і французам віднаходити героїв на сторінках своєї історії значно простіше. Тому що коли ми звертаємося до біографії героїв минулого, може виявитися, що ця людина служила в російській імперській армії, а потім, може, ще в якійсь. Але ось у період Української Народної Республіки проявила себе героєм. Усі воєначальники 1917-1921-х років — це колишні офіцери та генерали царської армії. Цікавий приклад — Яків Гандзюк. Його ім'я вже присвоєно одній із бригад ЗСУ. Це один з найбільш героїчних діячів. Але він служив у царській армії, герой російсько-японської війни, у битві під Мукденом виніс із оточення прапор полку, за що отримав орден Святого Георгія IV ступеня. Тобто він і російський герой?

АНДРІЙ ГІНКУЛ — Візьмемо за основу приклад пані Рени про Бородіно і застосуємо його до цієї ситуації. Яків Гандзюк пішов повчитися на бойових прикладах для того, щоб воювати за державу Україна. Отримав відзнаки під час навчання. Виносячи прапор полку, він здобув досвід героїзму, який застосував для Української держави. До чого тут російська історія? Усі ті відзнаки й успішна діяльність у російській армії доводять лише те, що всього цього досяг саме українець. Або, скажімо, Кузьма Дерев'янка, який підписав мир із Японією. Саме він, українець, а не СРСР, чи союзники, чи ще хтось закінчив війну. Другу світову війну закінчив українець. Крапка. Це має знати кожна дитина в Україні й кожна дитина у світі.

ВЛАДЛЕН МАРАСЬВ — У контексті конструювання пропаганди повністю підтримую. Водночас я спостерігаю, що в останні два роки про таких діячів, як Дерев'янка, у нас намагаються в публічному дискурсі не згадувати й не говорити. Так само і про Кожедуба.

БОГДАН БЕВЗА — Чому?

ВЛАДЛЕН МАРАСЬВ — Бо вони ж, виходить, за СРСР воювали — за Москву, за Кремль.

БОГДАН БЕВЗА — Вважаю, що для істориків слова пана Андрія — це бульдозер, який намагається їхати по їхньому світогляду. Тому що «а як так: він же воював за росіян, він же те, і те, і се?...» Пане Владлене, чи спроможна спільнота істориків відповісти на запит військових у форматі тут проговореного міфу про Якова Гандзюка? Щоб це була велика несуперечлива структура: де є і Кожедуб, і герої УПА.

МИРОСЛАВ ОТКОВИЧ — Потрібно мати на увазі кінцевого споживача. Я більше схильюся до концепції пана Андрія, бо кінцевий споживач не буде копирсатися в архівах чи робити глибокі дослідження. Виграти потрібно зараз. Якщо ми будемо виявляти сумніви чи поринати в глибокі дискусії з цього приводу, ми програємо.

ВЛАДЛЕН МАРАЄВ — Я повністю згоден, що саме так необхідно конструювати пропаганду. Підтримую, що всіх цих діячів потрібно об'єднати саме як українських героїв: і Кожедуба, і Дерев'янка, й інших. Хотілося б почути вашу думку ще про один тип героїв, яких теж зараз на офіційному рівні намагаються оминати увагою через їхню неоднозначність. Наприклад, Петро Дяченко – командир полку Чорних запорожців часів УНР. Бригада імені Чорних Запорожців нині вже є в Збройних силах України. Петро Дяченко дійсно героїчний воїн: він перемагав більшовиків і білогвардійців, кілька разів поранений у боях, бойовий офіцер. Але минає чверть століття – і 1945 року він служить в Українській національній армії, що є союзником Третього Рейху: командує протитанковою бригадою «Вільна Україна» і воює проти радянської армії в Берлінській операції. Ми, історики, розуміємо, чому він робить такий вибір: для нього Москва — ворог №1, і він ладен буде співпрацювати будь з ким заради того, аби здолати Москву.

БОГДАН БЕВЗА — Це ж чудово входить в антиколоніальний дискурс.

ВЛАДЛЕН МАРАЄВ — Звісно. Але ж у нас є багато демократичних західних союзників, які завжди вкрай болісно реагують, якщо бодай десь є згадка, дотична до нацизму. У країнах Балтії, наприклад, по лінії ЄС-НАТО взагалі заборонили публічно вшановувати учасників війни на боці національних дивізій Waffen-SS. А вони вважали їх національними героями, які боролися за незалежність своїх держав від совєцької окупації.

АНДРІЙ ГІНКУЛ — Потрібно чітко розділити: дискусії з приводу історичних фактів та інтерпретацій — це наукова дискусія на наукових заходах для науковців. Вона не має перешкоджати публічному дискурсу чи негативно впливати на нього і пропаганду, яка потрібна тут-і-зараз для мобілізації українського війська.

Окрім того, так само гучно наш український наратив має звучати в міжнародній політиці. Бо більшою мірою історичний дискурс, про який згадали, у міжнародній політиці сформований російським наративом, російською і совєцькою пропагандою. Тому й виникла ціла проблема, коли в канадському парламенті виступав представник України, який був на службі в німецькій армії. Це наслідок браку комунікації й наративу з нашого боку. Можна не говорити про це дуже голосно, але має бути позиція: «це – наші люди, вони воювали за нашу незалежність, і ми їх шануємо». Те, що сталося, — це брак позиції. А позиція розділяється на наукову і ту, яка потрібна суспільству й державі просто зараз.

МИКОЛА КОЗЛОВЕЦЬ — У західному світі продовжується репрезентація України й нашої культури крізь призму російських наративів: пропаганда комплексу неповноцінності, меншовартості, випадковості буття українців тощо. Ми маємо звернути на це увагу й відкривати за кордоном українські філософські, політологічні, культурологічні, психологічні та інші студії. Ми маємо донести світові унікальність української нації та культури. Україна є надзвичайно важливим чинником формування якісно іншого алгоритму, моделі світового порядку, подальшого розвитку не тільки європейської спільноти, а й узагалі світової.

БОГДАН БЕВЗА — Очевидно, для цього ми самі маємо досягнути, сконструювати та прийняти цю унікальність. Нарешті почати пишатися не тільки і не стільки окремими історичними фактами, прикладами з побуту чи смачними стравами, а пишатися своєю українськістю, умовно кажучи, відсотком репрезентації українського в нас самих. Ми маємо пишатися своєю ідентичністю, своєю нацією і її носіями.

МИКОЛА КОЗЛОВЕЦЬ — У війні за національну ідентичність нерідко доводиться реагувати на ті тези, які пропонувала і пропонує сьогодні росія. Проте така тактика дій — «від оборони» — не завжди ефективна. Адже, спростовуючи меседжі кремлівської пропаганди, ми знову ж таки нагадуємо про них. Тому гостро стоїть проблема формування та просування тих наративів, які ми маємо донести всьому світові. Ми маємо чітко демонструвати той значний внесок, який зробили українці в розвиток європейської спільноти та культури загалом, а також російської державності, культури, освіти тощо.

МИРОСЛАВ ОТКОВИЧ — Ця війна безумовно закінчиться нашою перемогою. Важливо втримати ту інформаційну нішу, яка виникне, коли почнуть розповідати про події цієї війни. Нам потрібно вже зараз дбати про той культурний пласт, який уже сьогодні розповість світові про цю війну з українських позицій. Щоб не з'явилися «харошіє рускіє», котрі розкажуть, як вони страждали і програли есево. Потрібно, щоб МИ розповіли, як МИ виграли в цій війні. Нам слід уже тепер дбати про на-

ших Гемінґвеїв, художників, поетів, які про це скажуть усіма доступними засобами. Культура — це дуже потужний інструмент дипломатії. Вона може проникати всередину суспільств. Адже багато в чому живуть російські наративи: їх потрібно руйнувати зсередини, бути на крок попереду.

БОГДАН БЕВЗА — Це також питання відповідальності. Коли військові дають конкретний запит, наприклад на дрони, то ви не можете сказати: «Вибачте, я не дуже хочу давати вам такі дрони, бо вони неоднозначні. Я дам щось інше. Або ось вам деякі інструменти — виробляйте їх самі, замість того, щоб використовувати». Тому ми маємо колективне рішення про колективну позицію, а тому і колективну відповідальність.

МИРОСЛАВ ОТКОВИЧ — У межах Вашої аналогії про дрони: нам потрібні дрони, які летять уперед, а не назад.

РЕНА МАРУТЯН — Мій метод — це міфодизайн. Його мета — формувати соціальну конвенцію. Вона вибудовується на культурних практиках і в результаті дає спільність смислів, сенсів, а також когнітивних і поведінкових патернів. Я впевнена, що, використовуючи, наприклад, рефреймінг, ми можемо переосмислити суперечливі історичні періоди та діячів і об'єднати їх у цілісну історичну канву.

БОГДАН БЕВЗА — Виходить, нам важлива тяглість, яка виражена в різних історичних періодах та різних сюжетах. Наприклад, формуємо міф: коли до скіфів приходили перси, македоняни чи римляни, то всі тут гинули. Це історія про те, що, хто до нас прийде з війною, той рано-пізно і загине. Вона виражена в різних періодах і в різних діячах.

РЕНА МАРУТЯН — Мілітарна ідентичність може починатися аж зі скіфів. Поїдьте до Дніпропетровської області: там усюди кургани.

МИРОСЛАВ ОТКОВИЧ — Дискусії потрібні, але головне — це результат: контент і шляхи його донесення до споживача – агітаційна література, бойова газета, телевізійний продукт, радіоподкасти, борди, аудіовізуальна реклама.

РЕНА МАРУТЯН — У тих державних документах є таке поняття, як «оборонна свідомість». Коли це прочитала, зрозуміла, що ми рухаємося кудись не туди. Бо це може бути для країн, які готуються до війни. Оборона – це одна з частин війни. Як ми збираємося перемагати з оборонною свідомістю? Ми повинні замінити цей термін на «мілітарна ідентичність». Ми маємо розуміти, що ця війна надовго – доти, доки росія існуватиме в існуючому стані. Суспільство має бути готовим до того, що воюватимуть усі. Тому ми маємо формувати мілітарну ідентичність.

МИХАЙЛО СТЕПИКО — Мені здається, що тема поствоєнної ідентичності є дуже важливою. Для прикладу наведу роман Ремарка «Повернення», у якому письменник описує солдатів, які повернулися з Першої світової війни, – покалічені тілом і душею, вони не можуть віднайти себе в цьому житті. Ця проблема в нашому суспільстві постане дуже гостро й багатовимірно.

ПАВЛО ГОРНОСТАЙ — Проблеми «в'єтнамського синдрому» для американського суспільства про те ж саме, до речі.

БОГДАН БЕВЗА — Напевно, ідеться також про мілітарну ідентичність на рівні нації як суб'єкта – про те, що мілітарність стає частиною концепту, частиною цінностей. І вона виражається не тільки і не стільки в почутті безпеки, бажанні справедливості чи ресентименті, а ще й у контекстуальних моделях, пов'язаних напряду з війною та обороною держави.

МИХАЙЛО СТЕПИКО — Наша історія – кривава і «без брому» – саме тому така, бо ми постійно недооцінювали мілітарну культуру. Наприклад, Визвольні змагання 1920-х років: Петлюра й Винниченко не були військовими. Якби в нас була сформована військова еліта, то все б склалося інакше. У ті ж часи в Польщі та Фінляндії були відповідно Пілсудський та Маннергейм. Мілітарна культура й мілітарна ідентичність — це дуже важливо, їх потрібно формувати й водночас небезпечно недооцінювати.

МИКОЛА КОЗЛОВЕЦЬ — Після Першої світової війни з фронту повернулося понад 1 мільйон українців із зброєю в руках. Разом з тим у нас не було створено збройних сил, щоб захиститися від більшовицької навали.

Сьогодні перед Україною постав надважливий виклик — визволення України від колоніального гніту, розбудова дійсно незалежної демократичної правової держави, що неможливо здійснити без відродження національної історичної пам'яті та національної самосвідомості, традицій і самобутності українців. Маємо безліч світових історичних прикладів, як у процесі становлення нації формувався запит на конструювання національного та історичного наративу, який поступово віддзеркалювався у суспільній свідомості.

Орієнтуючись на європейську культуру та європейські цінності, частиною яких є українці, ми повинні вибудувати власну національну ідентичність, спираючись на історичну пам'ять та культуру. Тому що створення успішного політичного організму, конструювання постмодерної національної ідентичності, самоутвердження української нації на новому витку світової історії та світової цивілізації буде залежати від

того, наскільки українська державницька ідея увійде у свідомість громадян, яке місце посяде в системі їхніх цінностей.

Можу означити три стратегічно важливі напрями націє- та державотворення:

1. Зміцнення соборності народу – територіально-просторової, когнітивно-творчої, патріотично-синергійної тощо.
2. Розвиток національної ідентичності – мовно-інформаційної, ментально-культурної тощо.
3. Євроінтеграційні процеси – розбудова правової, демократичної держави.

Реконструкція історичної пам'яті українців вимагає подолання усталених світових стереотипів щодо України, зокрема як російської периферії.

Переформатування свідомості світової спільноти щодо України та українців, перегляд стереотипних уявлень про нашу країну, історію та культуру.

Ми є свідками завершення російської ідеологічної парадигми, яку частково перейняв і Захід. Україні там було відведено маргінальну роль – культурної провінції «руського міру».

АНДРІЙ ГІНКУЛ — Критично важливо конвертувати змісти (ті, про які ми говоримо зараз, про які пишемо, про які вже багато написали) у простіші конструкції для сприйняття ширшим колом реципієнтів. Такий запит чути в кожній громаді, у кожному соціальному середовищі чи групі. Бо коли ти виносиш декомпільовані змісти на рівень громади, то на багато запитань, на яких у неї немає відповіді, відповідь починає об'єднувати пазли, до того не складені. Я «прийшов» у цю тему, бо є фантастичний запит на місцевому рівні, на рівні соціальних груп у доукомплектуванні знань і змістів, які їм доступні та сприйнятливі. Це не редукція чи спрощення, це декомпіляція більш складних змістів у певну кількість взаємно узгоджених та більш простих змістів, без втрати ключових думок і позицій. І саме ви, науковці, є тими, хто може вимірювати, чи не збилася ця декомпіляція на манівці, некоректно спростила смисли чи просто помилилася.

МИКОЛА КОЗЛОВЕЦЬ — Україна переживає надзвичайно складні процеси запізненого націє- і державотворення. Якщо процеси формування національної державності та ідентичності в країнах Західної Європи відбувалися у XVIII-XIX століттях, то в нас ці процеси були «відтерміновані» на кінець XX і початок XXI століття. Сьогодні питання сто-

їть надзвичайно гостро — бути чи не бути українській державі як такій, бути чи не бути українцям.

МИХАЙЛО СТЕПИКО — Мені подобається ваш підхід до опису державної політики у сфері ідентичності. Тому, спираючись на своє визначення, я б надав такі рекомендації щодо державної політики формування національної ідентичності:

1. Збереження та законодавче стимулювання розвитку культурного розмаїття українського суспільства, забезпечення прав і свобод національних меншин і корінних народів як гаранта його життєстійкості та безпеки держави.
2. Пропаганда сакральності землі й ототожнення себе з простором через екологічну освіту й виховання.
3. Виявлення та законодавча заборона споживацьких практик використання земельних надр, земельних, водних та лісових ресурсів.
4. Розвиток громадянського суспільства та інституту громадянства, розширення прав і свобод людини і громадянина до стандартів ЄС та захист через їх імплементацію до вітчизняного законодавства.
5. Утвердження пріоритетності у сфері суспільного буття та законодавчий захист таких національних цінностей: людської гідності, свободи, соборності України, рівноправності громадян незалежно від їх національності, поваги до державних символів, розуміння їх важливості для функціонування, розвитку та стійкості держави.
6. Неухильне виконання положень Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», накладення невідворотних санкцій за його порушення, розширення та втілення практик освоєння державної мови громадянами.
7. Усунення впливу держави-агресора в інформаційній, освітній, культурній сферах України.

Посилання на діалоги:

1: «Стан конструювання української національної ідентичності та основні визначення». 6 березня 2024 року.

<https://www.facebook.com/UkrainianIF/videos/710011811207907/>

2: «Культурні джерела конструювання української національної ідентичності». 22 березня 2024 року

<https://www.facebook.com/UkrainianIF/videos/1085726669396881/>

3. «Механізми залучення культурної та інтелектуальної еліти до конструювання національної ідентичності». 29 березня 2024 року.

<https://www.facebook.com/UkrainianIF/videos/1721954811664813>

Експерти доповіді (у порядку зустрічей):

Наталія Кривда — професорка КНУТШ, докторка філософських наук, Голова наглядової ради УКФ

Ірина Губеладзе — президентка Асоціації політичних психологів України, докторка психологічних наук, членкиня Координаційної ради з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Максим Розумний — політолог, доктор політичних наук, філософ.

Андрій Гінкул — експерт з розвитку територій, юрист.

Володимир В'ятрович — історик, народний депутат.

Діана Клочко — мистецтвознавиця, есеїстка та публічна лекторка.

Владлен Мараєв — кандидат історичних наук, співавтор і ведучий Ютюб-каналу «Історія без міфів».

Мирослав Откович — пресофіцер 241-ої бригади територіальної оборони Києва.

Рена Марутян — докторка наук з державного правління, професорка кафедри глобальної та національної безпеки КНУ ім. Т. Г. Шевченка.

Михайло Степико — доктор філософських наук, професор.

Микола Козловець — доктор філософських наук, професор.

Павло Горностай — психолог-практик, доктор психологічних наук, професор.

Богдан Бевза — експерт з конструювання національної ідентичності, модератор дискусій.

Аналітичне видання

Упорядник:
Богдан Бевза

Діалоги про Українську Ідентичність

У виданні використані світлини,
які розміщені у вільному доступі

Редакторка:
Лариса Литвин

Дизайн і верстка:
Аліна Мороз

Підготовано за сприяння
Центр реформ і місцевого розвитку

Опубліковано за підтримки Фонду
«Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва